

فلاحت مظفری، نخستین نشریه ترویجی علمی ایران

(مقاله مروری)

امید مسعودی فر*

استادیار گروه کشاورزی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

چکیده

دوره ناصری سرآغاز ورود و رشد پدیده ها و فنون جدید به ایران است. تغییر آموزش و ترویج کشاورزی در ایران از اواخر دوره ناصری آغاز گشت و فلاحت مظفری به مفهوم امروزی سر آغاز ترویج کشاورزی جدید و مجله نگاری تخصصی در ایران است. شروع انتشار این مجله در جمادی الاول ۱۳۱۸ هجری قمری/اوت ۱۹۰۰ بوده و ناشر آن اداره مرکزی کل فلاحت و به صاحب امتیازی فخیم السلطنه رییس و مدیر کل فلاحت ممالک محروسه، است. این نشریه رویکرد ترویجی مبنی بر استفاده از روش های جدید زراعی به جای روش های کشاورزی سنتی را در ۱۸ شماره خود برگزیده است که در مقالات ان منعکس شده است. برای اولین بار نیز آگهی های تبلیغات فروش ماشین آلات جدید کشاورزی در این مجله دیده می شود.

کلمات کلیدی: ترویج کشاورزی، فلاحت مظفری، مجله علمی، قاجار، مطبوعات.

* ایمیل: omassoudifar@pnu.ac.ir

مقدمه

نخستین نهاد دولتی ترویج کشاورزی ایران در سال ۱۳۲۷ هجری شمسی شکل گرفته است (شعبانعلی فمی، ۱۳۸۸: ۱۹) اما روند ترویج دانش جدید کشاورزی ریشه در دهه ها قبل از این تاریخ دارد و به دوران قبل و معاصر مشروطه در عصر قاجار بویژه تشکیل مدرسه فلاحت مظفری بر می گردد. تا نیمه دوره قاجار نظام کشاورزی ایران بر اساس کشاورزی سنتی مبتنی بر روابط زمینداری (مالکانه - رعیتی، اقطاع، تیول داری، خالصه جات) است (لمتون، ۱۳۴۵: ۲۵۳-۳۰۰). البته تجارت محصولات کشاورزی با کشورهای خارج از دوره صفویه جاری بوده و محصولات چون ابریشم به عثمانی و اروپا صادر می گردیده است (الفتی، ۱۳۷۴: ۵۱۷). در دوره محمد شاه، اهتمام حاج میرزا آقاسی به حفر و احیا شبکه قنوات از آغازین تلاشها برای بهبود وضعیت کشاورزی سنتی این سرزمین در دوران جدید بوده است (آل داود، ۱۳۹۱، ۱۴). جنگ های ایران و روس و قحطی های متناوب بویژه قحطی بزرگ سال ۱۲۸۸ هجری قمری، موجب نمو این تفکر در اندیشمندان و سیاستمداران گردید که دیگر با کشاورزی معیشتی و سنتی نمی توان نیازهای غذایی مردمان را پاسخ داد و به طرحی نو احتیاج است. اوج این تفکرات را در نیمه دوره ناصری با ورود گیاهان جدید (چای، سیب زمینی،.....) و ترجمه رساله های مربوط به کشاورزی می توان مشاهده نمود (مسعودی فر، ۱۴۰۱، ۵-۷). با تاسیس دارالفنون و تدریس علم نباتات در آن نگرش علمی نوین به کشاورزی آغاز شد که در چند دهه بعد اوج آن در تاسیس مدرسه فلاحت مظفری نمایان گشت که هدف آن تربیت متخصص برای رونق کشاورزی ایران اعلام شده بود. در حقیقت تشکیل

این مدرسه نقطه عطف و یر طبق نظریه انقلاب های علمی تامس کوهن، یک تغییر الگو واره (Paradigm Shift) بود (کوهن، ۱۳۹۶: ۱۰۷) که تا به امروز ادامه دارد.

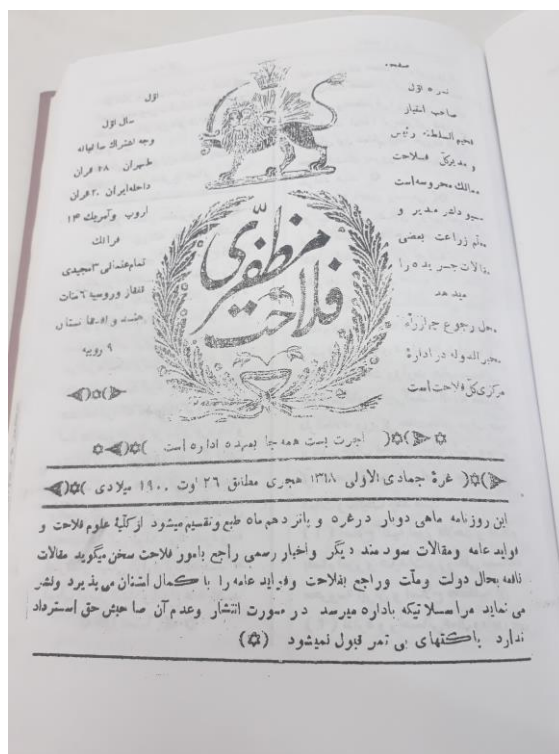
در نیمه دوم دوره قاجاریه، رشد افزایش تولید محصولات از طریق شروع کشاورزی تجاری و عبور از کشاورزی سنتی مشاهده می شود (منصور بخت، ۱۳۸۸: ۱۵۰-۱۲۳، بیرجندی و آرامجو، ۱۳۹۰: ۱۳۵-۱۲۱). عصر مطبوعات در ممالک محروسه ایران با انتشار «کاغذ اخبار» توسط میرزا محمد صالح شیرازی در تهران به سال ۱۲۵۳ قمری/۱۸۳۷ میلادی آغاز می گردد و بانی آن میرزا صالح شیرازی از تربیت شدگان، و کاردانان دستگاه عباس میرزا نایب السلطنه بود و در دسته اولین اعزام شدگان به فرنگ برای یادگیری علوم و فنون قرار داشت. او در کنار آن صنعت چاپ روزنامه را نیز فرا گرفت و همراه خود یک دستگاه چاپ روزنامه به ایران آورد اما در دوره محمد شاه اقدام به نشر روزنامه کرد. در دوره ناصری و به تبع آن دوره مظفری تعداد مطبوعات گسترش یافت و نقش مهمی در تحولات اجتماعی بخصوص جنبش مشروطه ایفا نمود. انتشار نشریات علمی و تخصصی در عهد ناصری صورت می پذیرد. روزنامه دولت علیه ایران که از نخستین روزنامه های رسمی و دولتی است به صورت ۴ روزنامه تخصصی منتشر شده که یکی از آنها «روزنامه علمیه دولت علیه ایران» بوده و نخستین روزنامه سه زبانه (فارسی، عربی، فرانسه) است. این نشریه به علم برای عموم

در ارتباط با تاریخ نشریات تخصصی کیانفر (۱۳۸۸) در مقاله ای به معرفی تاریخ آغاز این نشریات همت گارد. باقری زنوز (۱۳۸۲) در کتاب تاریخ کشاورزی و محمد حسن ابریشمی (۱۳۹۶) در دفتر چهاردهم نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران به معرفی این نشریه پرداختند. سازمان اسناد و کتابخانه ملی به سفارش دانشگاه تهران و به کوشش عنایت الله رحمانی (۱۳۸۵) تمامی شماره های مجله فلاحت مظفری را در یک جلد منتشر نمود.

انتشار مجله فلاحت مظفری

«فلاحت مظفری» به مفهوم امروزی سر آغاز مجله‌نگاری در ایران است. بر اساس فرهنگ روزنامه نگاری، مجله عبارت است از نشریه دوره ای چندین صفحه‌ای که در بازه زمانی مشخص (هفته ، دو هفته، ماهانه، فصل، شش ماه) یکبار منتشر می شود و صفحات آن از روزنامه بیشتر بوده و دارای جلد است. معمولاً مجلات برای گروه های مخاطب خاص منتشر می گردند و بر اساس محتوا به دو دسته عمومی و تخصصی تقسیم می شوند. تمامی اجزا تعاریف بالا در ارتباط با نشریه فلاحت مظفری صادق است. نخستین شماره این مجله در اول جمادی الاول ۱۳۱۸ هجری قمری/اوت ۱۹۰۰ میلادی از سوی اداره مرکزی کل فلاحت و به صاحب امتیازی فخیم السلطنه رییس و مدیر کل فلاحت ممالک محروسه، منتشر شد. قطع مجله ۱۶/۵ × ۲۱/۵ سانتیمتر است. (رحمانی، ۱۳۸۵، ۵).

(Popular Science) می پردازد. تاریخ انتشار روزنامه در سال ۱۲۸۱ هجری قمری بود و بعد از یک وقفه، تا سال ۱۲۸۷ هجری قمری ۵۳ شماره از آن انتشار یافت. دومین نشریه عمومی علمی در ایران، روزنامه دانش است که نشریه مدرسه دارالفنون بوده و در سال ۱۲۹۹ هجری قمری/۱۸۸۲ میلادی است و تنها ۶ ماه در ۱۴ شماره منتشر می شود (کیانفر، ۱۳۸۸، ۲۷۳-۲۸۴). سومین نشریه علمی که کاملاً تخصصی است، نشریه «فلاحت مظفری» است که در حقیقت اولین مجله علمی تخصصی ایران است. در این نوشتار به بررسی محتوایی و ساختار این نشریه در طول دوره انتشارش پرداخته خواهد شد. انتشار متعدد مجلات به سبک جدید از دوره ناصری آغاز گشت و تا کنون ادامه دارد و از همان دوره قاجار بررسی تاریخ مطبوعات مورد توجه بود. مادام کارلا سرنا جهانگرد ایتالیایی در ۱۸۸۳ میلادی فصلی از کتاب خاطرات خود را به تاریخ مطبوعات منتشره در ایران اختصاص داد (کارلا سرنا، ۱۳۶۲، ۱۶۳-۱۶۷). ادوارد براون خاور شناس بریتانیایی در ۱۹۰۲ کتاب مطبوعات و ادبیات دوره مشروطه پرداخت (براون، ۱۳۸۶). مجله یادگار به سردبیری عباس اقبال آشتیانی در سال ۱۳۲۳ در چند شماره مقالاتی در باب تاریخ مجلات ایران چاپ کرد. صدر هاشمی (۱۳۲۷) نخستین کتاب مدون تاریخ مطبوعات از آغاز انتشار تا آن زمان را تحت عنوان تاریخ جراید و مجلات ایران انتشار داد. سید فرید قاسمی (۱۳۷۲) راهنمای مطبوعات ایران از دوره قاجاریه به بعد را منتشر کرد.

تصویر ۱: صفحه مشخصات مجله فلاحت مظفري

با حروف سربی چاپ شده بود اما از شماره سوم بعلت عدم توانایی چاپخانه سربی در حروفچینی به صورت خط نستعلیق نگارش یافته و چاپ سنگی می شود اما مجدد از شماره ۶ به بعد با چاپ حروف سربی منتشر می شود.

در شماره اول، ذیل عنوان اختصار مخصوص اهداف این نشریه را چنین شرح می شود:

« روزنامه فلاحت مظفري که برای تعمیم علوم و اصلاح اعمال زراعت و فلاحت و مزید اطلاع و علم عموم اهالی نگاشته و منتشر می شود و برای رجال و مردمانی که مشتاق آبادی مملکت و ترقی زراعت هستند بدوا دو نمره مجانی فرستاده می شود...» و در صفحه شناسنامه در هر شماره نیز این عبارت می آید:

مجلات معمولاً دارای بها و حق اشتراک و آبونمان هستند. که در مورد فلاحت مظفري نیز چنین بوده است:

«وجه اشتراک سالیانه طهران ۱۸ قران، داخله ايران ۲۰ قران، اروپا و آمريكا ۱۴ فرانک، تمام عثمانی ۳ مجیدی، قفقاز و روسیه ۶ منات، هند و افغانستان ۹ روپیه». از همین اعلان در صفحه جلد مشخص می شود که مجله دامنه مخاطبان فارسی زبان را بین المللی در نظر می گیرد. در صفحه اول شماره اول روزنامه اعلام می شود که ماهی دوبار در اول و پانزدهم هر ماه منتشر می شود.

از این مجله تا سال ۱۳۲۵ هجری قمری به تعداد ۱۸ شماره منتشر می شود. در ابتدا مجله و دو شماره اول

« از کلیه علوم فلاحت و فواید عامه و مقالات سودمند دیگر و اخبار رسمی راجع بامور فلاحت سخن میگوید مقالات نافع بحال دولت و ملت و راجع بفلاحت و فواید عامه را با کمال امتنان می پذیرد و نشر می نماید...» (رحمانی، ۱۳۸۵، ۲۰)

اداره و مدرسه فلاحت مظفری

در زمان مظفرالدین شاه در سال ۱۲۶۹ هجری قمری، طبق تصویب نامه هیئت وزرا اداره‌ای به نام اداره کل فلاحت و تجارت تاسیس شد. اداره کل فلاحت زیر نظر آصف الدوله حکمران دارالخلافه که همزمان وزیر کل خالصجات است، شروع به کار می کند و ریاست آن فخیم السلطنه است. در شماره اول مجله در ارتباط با اداره کل فلاحت آمده است:

« این اداره جلیله دارای شعبات و تکالیف چند است: (۱) اصلاح کلیه امور فلاحت و اطلاع به تمام امور و عایدات و زراعتی ممالک محروسه ایران و اصلاح کلیه آن

(۲) اداره و راهنمایی عمال و مامورینی که از طرف وزارت و اداره مرکزی بسایر ممالک ابتعاث میشوند.

(۳) اداره و انتظام تعلیمات کل فلاحت چه در مدارس بزرگ چه در مدارس کوچک

(۴) اصلاح احوال دواب از هر قسمتی که باشد و منع سرایت امراض در میان آنها و اصلاح نتایج آنها

(۵) معرفت اراضی و آبهای ممالک محروسه و امتحان اراضی لم یزرع که اگر بی صاحب است تعمیر و آباد شود.

(۶) ترویج استعمال آلات جدید فلاحت» (رحمانی، ۱۳۸۵، ۳۵)

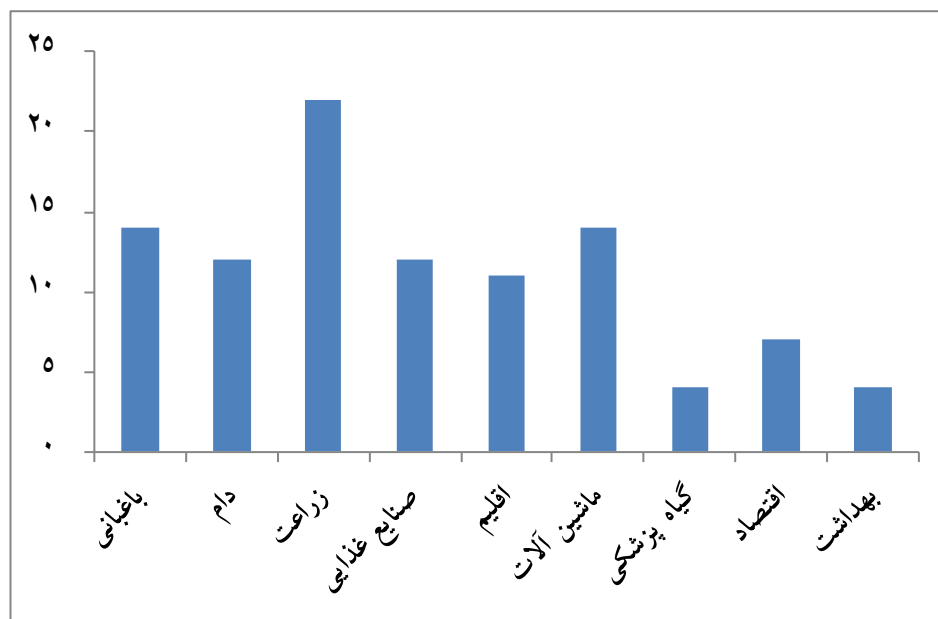
ذیل این اداره، مدرسه فلاحت ایجاد می شود که مدیریت آن با موسیو داشر بلژیکی است که تدریس

زراعت و نگارش مقالات علمی در مجله فلاحت مظفری را نیز بعهده دارد. اما پس از تشکیل مجلس اول مشروطه در سال ۱۳۲۵ هجری قمری، قرارداد تجدید ماموریت وی به تصویب مجلس نرسید و به بلژیک بازگشت. دوره تحصیل در این مدرسه سه سال بوده است. (باقری زنوز، ۱۳۸۲، ۷۵)

شرایط ورود به مدرسه در شماره ۷ مجله چنین آمده است: « از اول سنبله مدرسه فلاحت شاهنشاهی برای پذیرفتن شاگرد حاضر است اشخاصی را که مایل بگذراندن فرزندان خود در این مدرسه میباند اطلاع داده می شود که شرط قبول شدن شاگرد آن است که سن طفل کمتر از پانزده سال نباشد و از عهده امتحان فارسی، حساب و کمی جغرافیا و قدری فرانسه برآید» (رحمانی، ۱۳۸۵، ۱۰۸)

بررسی محتوایی مجله فلاحت مظفری

با بررسی مجله بویژه یادداشت های صفحات اول هر شماره مشخص می گردد که سمت گیری مجله به طرف ترویج استفاده از روشهای جدید کاشت، داشت و برداشت و نیز مدرنیزاسیون ابزارآلات کشاورزی است. چنانچه محتویات مجله را به چند گروه زراعت، باغبانی، دامپروری و دامپزشکی، صنایع غذایی، ماشین آلات کشاورزی، اقلیم و علوم پایه، حفظ نباتات، اقتصاد کشاورزی و بهداشت عمومی تقسیم کنیم، درصد سهم مطالب در کل مجله مطابق نمودار تصویر شماره ۲ است، نتایج نشان می دهد که بیشترین سهم مطالب به زراعت، باغبانی و استفاده از ماشین آلات جدید تعلق دارد.

تصویر ۲ - درصد سهم مطالب در مجله فلاحات مظفری (استخراج بر اساس رحمانی، ۱۳۸۵)

نتیجه گیری

در تاریخ علم و اندیشه همیشه شاهد گسست و پیوست هایی هستیم. گسست زمانی رخ می دهد که سامانه علمی رایج قادر به پرسشهای روز افزون جدید نباشد، در این هنگام سامانه علمی جدید شکل گرفته و نقطه گسست از پارادایم قبلی نیز شکل گرفته و الگو نوین علمی پدیدار می شود. در علم کشاورزی ایران این اتفاق در عصر ناصری و مظفری رخ داد و تاسیس مدرسه فلاحات نقطه عطف شروع ترویج کشاورزی جدید ایران است. علم جدید همیشه دستاورد های خود را در بستر مطبوعات (که

آن هم محصول دوران جدید است) به جامعه هدف عرضه می کند. نشریه فلاحات مظفری نخستین نشریه علمی ترویجی کشاورزی ایران بود که ۱۱۵ سال پیش عهده دار امر ترویج حکومتی در موضوعات جدید کشاورزی با هدف بهبود وضعیت کشاورزی و گذر از کشاورزی سنتی - معیشتی به کشاورزی تجاری انتشار یافت. تحلیل موضوعات این مجله نشان از آغاز نشر آموزش کشاورزی مدرن با هدف افزایش تولید و پربار بودن مجله در زمان خود بوده و پایه ای برای مجلات علمی در دهه های بعد گردیده است.

منابع

- آل داود، سید علی. (۱۳۹۱). رساله در اجرای قنوت. پیام بهارستان، ش ۱، ۱۴-۳۸.
- ابریشمی، محمد حسن. (۱۳۹۷). مجله فلاحت مظفری. بیست و شش گفتار درباره نسخه های خطی، دفتر چهاردهم. کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- اقبال آشتیانی، عباس. (۱۳۲۳). اولین روزنامه های چاپی فارسی در ایران. مجله یادگار، شماره ۳.
- الفتی، هادی. (۱۳۷۴). تاریخ کشاورزی و دامپروری در ایران. تهران: امیر کبیر.
- باقری زنوز، ابراهیم. (۱۳۸۲). تاریخ تحولات علوم کشاورزی ایران. تهران: دانشگاه تهران، چ ۱.
- براون، ادوارد گرانویل. (۱۳۸۶). تاریخ مطبوعات و ادبیات ایران در دوره مشروطه. تهران: نشر علم.
- رحمانی، عنایت الله. (۱۳۸۵). دوره مجله فلاحت مظفری. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، چ ۱.
- شعبانعلی فمی، حسین. (۱۳۸۸). اصول ترویج و آموزش کشاورزی. تهران: دانشگاه پیام نور.
- صدر هاشمی، محمد. (۱۳۲۷). تاریخ جراید و مجلات ایران. اصفهان: کمال.
- قاسمی، سید فرید. (۱۳۷۲). تاریخ مطبوعات قاجاریه. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- کارلا سرنا. (۱۳۶۶). آدمها و آیینها در ایران (ترجمه علی اصغر سعیدی). تهران: زوار.
- کوهن، تامس. (۱۳۹۶). ساختار انقلاب هاب علمی (ترجمه سعید زیبا کلام). تهران: سمت.
- کیانفر، جمشید. (۱۳۸۸، بهار). مطبوعات دولتی ایران در عصر قاجار. پیام بهارستان، ش ۳، ۲۹۹-۲۷۳.
- لمتون، آن. (۱۳۴۷). مالک و زارع در ایران (ترجمه منوچهر امیری). تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- مسعودی فر، امید. (۱۴۰۱). ترویج گیاه سیب زمینی در پرتو نسخه خطی دوره قاجار. مروج (پذیرش و در حال چاپ)

